

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет психолого-педагогічний
Кафедра практичної психології

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри
 _____ Мірошник З. М.

Ресстраційний №
 «__» _____ 2023 р.

«__» _____ 2023 р.

ФОРМУВАННЯ РОЗУМОВИХ ОПЕРАЦІЙ ЯК УМОВА
УСПІШНОЇ АДАПТАЦІЇ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ ДО ВИМОГ ЇХ
НАВЧАННЯ В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ

Кваліфікаційна робота з психології
 студентки групи ЗПП-19
 ступінь вищої освіти бакалавр
 спеціальності 053 Психологія
Ішкової Світлани Сергіївни
 Керівник
 кандидат психологічних наук,
 доцент **Шестопалова О.П.**

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

_____

(підпис) (прізвище, ініціали)

_____

(підпис) (прізвище, ініціали)

_____

(підпис) (прізвище, ініціали)

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Ішкова Світлана Сергіївна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним «Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету» ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

Ішкова С.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ РОЗУМОВИХ ОПЕРАЦІЙ В ПРОЦЕСІ АДАПТАЦІЇ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ ДО УМОВ НАВЧАННЯ В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ.....	7
1.1. Психологічні особливості і умови становлення розумових операцій у молодших підлітків	7
1.2. Розвиток розумових операцій як умова успішної адаптації до умов навчання на другому рівні загальної освіти.....	12
Висновки до розділу 1	16
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗУМОВИХ ОПЕРАЦІЙ У МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ ТА АПРОБАЦІЯ ПРОГРАМИ «УРОКІВ РОЗВИТКУ МИСЛЕННЯ ДЛЯ 5 КЛАСУ».....	18
2.1 Обґрунтування програми комплексної психодіагностики сформованості логічних операцій.....	18
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів комплексної діагностики.....	20
2.3 Обґрунтування змісту та структури розв'язкової програми та системи занять для учнів 5-х класів основної школи.....	26
2.4. Аналіз апробації розв'язкової програми та її ефективності.....	30
Висновки до розділу 2.....	31
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	33
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	36
ДОДАТКИ.....	40
Додаток А.....	40
Додаток Б.....	41

ВСТУП

Актуальність теми дослідження.

Мислення та сукупність розумових операцій проходить інтенсивне ставлення в молодшому підлітковому віці, в періоді коли дитина адаптується до вимог основної ланки школи. Як свідчать результати теоретико-емпіричних досліджень, підлітки починають цікавитись не тільки фактами, але намагаються встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між ними. Судження підлітків починаються будуватись за законами формальної логіки, а відтак розвивається сукупність логічних операцій, ускладнюється аналітико-синтетична діяльність. Разом з тим посилюється тенденція до переходу цієї діяльності у внутрішній план. Не у всіх підлітків такі операції формуються успішно, слабо представлений внутрішній план дії. Такі недоліки створюють ризик інтелектуальних труднощів в опануванні основами фундаментальних наук, вивчення яких починається в основній ланці школи. Практичний психолог освітнього закладу в обов'язковому плані здійснює діагностування школярів при переході з початкову в основну ланку школи. В рекомендованій програмі адаптації підлітків до умов 5 класу акцент зроблений на соціально-психологічних, емоційних характеристиках дитини. Когнітивні характеристики в менший ступінь потрапляють в поле уваги психолога та педагога. Проте, саме дефіцит необхідних розумових навичок, заснований на системі логічних операцій може гальмувати процес адаптації школяра. З огляду на вище зазначане, нами обрана така **тема дослідження**: «Формування розумових операцій як умова успішної адаптації молодших підлітків до вимог їх навчання в основній школі».

Мета дослідження: визначити психолого-педагогічні умови успішної реалізації розвиткової програми в аспекті формування системи розумових операцій як когнітивної складової в процесі успішної адаптації молодших підлітків до вимог їх навчання в основній школі»

Об'єкт дослідження: сукупність розумових операцій в здійсненні підлітком учбової діяльності.

Предмет дослідження: процес формування розумових операцій як умова успішної адаптації молодших підлітків до навчання в основній школі.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукових джерел з проблеми когнітивного розвитку учнів 5 класів у сучасних умовах реформування вітчизняної освіти.
2. Емпірично дослідити систему розумових операцій як когнітивної складової учбової діяльності молодших підлітків.
3. Укласти та провести апробацію розвиткової програми, виявити необхідні психолого-педагогічні умови здійснення процесу цілеспрямованого розвитку розумових операцій як когнітивної складової в процесі адаптації молодших підлітків до вимог їх навчання в основній школі.

Методи і методики дослідження визначалися на основі діагностичних мінімумів в діяльності працівників психологічної служби закладів освіти (2018р.).

Теоретичні методи (теоретичний аналіз наукових джерел з проблеми дослідження, аналіз, синтез, узагальнення, порівняння);

Емпіричні методи; включене спостереження; тестовий метод, зокрема методики

- батарея тестів Кееса в адаптації С. Коробко
- методика Е. Замбацявичене виявлення розумового розвитку.

Математично-статистичні методи: описова статистика, кореляційний аналіз, метод Стьюдента.

Експериментальна база дослідження: Дослідження проводилося на базі Криворізької гімназії №130 протягом січня-квітня 2023 року. Загальна вибірка становила 30 учнів (хлопців - 14 осіб, дівчат - 16 осіб)

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що емпірично досліджено та проаналізовано особливості використання моделі системно-структурного підходу у консультуванні сімей зі складними життєвими ситуаціями; розроблено та впроваджено індивідуально-психологічну програму з урахуванням виявлених індивідуальних особливостей сімей.

Достовірність результатів дослідження забезпечена використанням надійних й валідних методик, застосуванням методів математичної обробки результатів.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел із 38 найменувань, із них 5 англійською мовою, 2 додатків. Основний зміст роботи викладено на 39 сторінках комп'ютерного набору. Робота містить 6 таблиць, 5 рисунків. Повний обсяг роботи становить 46 сторінок, з них – 2 додатки.

РОЗДІЛ 1. РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ РОЗУМОВИХ ОПЕРАЦІЙ В ПРОЦЕСІ АДАПТАЦІЇ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ ДО УМОВ НАВЧАННЯ В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ

1.1 Психологічні особливості і умови становлення розумових операцій молодших підлітків

Молодший підлітковий вік охоплює період від 10-12 років та відповідає періоду, коли дитина переходить в 5 клас. Часто цей вік називають «нічийною землею» у віковій психології, оскільки цей перехідний вік трактують по-різному: 10-12-річним дітям приписуються ті ж риси, що й 8 річним, або вони розглядаються з позиції психології підлітка [2,4,7,27,35]. Ситуація значно ускладнена тим, що на цьому етапі діти переживають відразу дві кризи – освітню, яка провокується психолого-педагогічними проблемами освітньої системи, та вікову, яка пов'язана зі переходом дитини до підліткового віку.

В роботах С. Гончаренко, С. Дорофєй, Л. Кондратенко Є. Підчасова емпірично доведено, що цей період інтелектуального стрибка, коли логічні операції набувають досконалості. Відтак, перед шкільним психологом постає завдання визначити готовність дитини до навчання в основній ланці школи. Така готовність передбачає, насамперед, когнітивну складову [7,16-17, 24].

Розглянемо ті зміни, що відбувається у молодшому підліткові на когнітивному рівні, оскільки пізнавальні процеси зазнають якісних змін. Основним інтелектуальним новоутворенням стає здатність міркувати не за допомогою маніпулювання конкретними предметами (об'єктами), а за допомогою вербально сформульованих гіпотез. Подальшого розвитку зазнають мнемічні процеси, запам'ятовування та відтворення починає більше спиратись на логічні операції з навчальним матеріалом, В цей період особливо інтенсивно розвивається словесно-логічне мислення [13, 24].

Специфікою початку навчання в основній ланці школи є змістовне ускладнення навчальної інформації, тому це потребує переходу навчально -

пізнавальної діяльності на вищій рівень. Перед учням постає завдання опанувати наукові поняття з фундаментальних наук, зокрема біології фізики, хімії, історії. На відміну від уроків в початковій школі, де інформація була представлена у вигляді оповідань про природу, історію, на уроках біології, історії діти зустрічаються з науковими текстами. Сприймання та засвоєння таких текстів вимагає досить високого рівня учбової діяльності [16,17,18,32].

Є. Підчасов, Н. Петрович зазначають, що вивчення нових предметів обумовлюють розвиток теоретичного мислення. Основним механізмом його становлення стає вдосконалення логічних операції. Набуває розвитку внутрішній план дії, що сприяє усвідомленню перебігу думки у процесі власної пізнавальної активності молодших підлітків. Ступінь володіння логічними операціями та рівень знань й умінь складають в цілому інтелектуальний потенціал учнів [16-18]. Отже, інтелектуальна готовність на другому ступені загальної освіти забезпечує успішність учбової діяльності молодших підлітків. У педагогічній психології окремо підкреслюють якість здібності до навчання, яка при інших складових визначає швидкість в оволодінні новою інформацією.

Г. Цукерман стверджує, що новим кроком у розвитку мислення молодшого підлітка є його здатність розв'язувати пізнавальні завдання новим способом. Аналіз завдань у підлітка починається із з'ясування можливих відношень у існуючих даних задачі, висовуються різні припущення стосовно їх зв'язку та подальшої їх перевірки. Одночасно відбувається розвиток здатності орудувати гіпотезами під час розв'язання інтелектуальних завдань. Все це знаменує якісні зміни інтелекту впродовж всього підліткового періоду [32].

За концепцією Ж.Піаже у учнів які навчаються в основній школі розвиток інтелектуальної сфери досягає стадії формальних операцій й цей процес починається в 5-6 класах школи. Це проявляється у багатьох типових змінах які відбуваються в мисленні підлітків. Насамперед це перехід від

наочно-образного та предметного мислення до формального та абстрактного; аналіз нових категорій та сполучень предметів; уможливлення класифікації об'єктів які є неоднорідними; зіставлення альтернативних ідей; опанування вміння робити висновки та перевіряти їх істинність, експериментально, у разі необхідності; будувати систематично гіпотези [22].

Подібний опис характерний для «ідеального» варіанту розвитку. В реальності значна частина п'ятикласників опиняється перед загрозою порушення адаптації [12,16,18,26,29]. Серед типових навчальних труднощів – різні вимоги, що висувають вчителі – предметники, необхідність самостійного виконання домашнього завдання. Немало батьків намагаються вже в початковій школі постійно допомагати дитині у виконанні домашнього завдання, як результат дитина не звикає до самостійності в організації та здійсненні учбової діяльності.

В результаті чого знижується академічна успішність на початку п'ятого класу, та стає складним періодом у порівнянні із четвертим. Все це призводить до того, що дитина перевтомлюється, часто хворіє, втрачає інтерес до навчання та спостерігається зниження оцінок [5,6,19].

Для школяра початковий етап навчання в основній школі є вирішальним в плані того, буде дитина самореалізуватися долаючи труднощі чи обере для цього інший спосіб. Тому вирішальною у 5-му класі має бути профілактика стресів та «зриву адаптації» [36].

В центрі адаптаційного процесу виходить зростання рівня сформованості у школярів понятійного мислення яке реалізується за допомогою основних розумових операцій. Вищезазначене обумовлює своєрідну комбіновану стратегію та сприймання цих дітей з боку педагогів й психологів. З ними працюють то як з молодшими школярами 9-10 років, то як з підлітками.

Українські психологи С.Б. Кузікова, А.О. Тетянчиков говорять про комбінацію різновікових методів у роботі з дітьми такого віку. Відтак, соціальна ситуація розвитку молодшого підлітка стає кризовою, що

обумовлює потребу в активації адаптаційних механізмів психіки дитини та якісного зсуву в розвитку розумових операцій [10,27,28,29].

Адаптація молодших підлітків до умов основної ланки школи реалізується через використання дитиною різноманітних способів фізичного, емоційного та інтелектуального пристосування до змінних умов, до різних соціальних ситуацій. Як зазначає С. Кузікова, з переходом до п'ятого класу гнучкість поведіння, гнучкість мислення і емоційне сприйняття подій і оточення стають затребуваними здатностями дитини [10].

Серед адаптаційних процесів важливим стає прийняття нової освітньої ситуації, насиченої протиріччями через різний термін дозрівання інтелектуальної, емоційно-вольової сфер психіки. В роботах, С. Б. Кузікової, А.С. Якименко виокремлені етапність у адаптації до навчального процесу в основній школі. На первинному етапі виникає нервова напруга через невизначеність для підлітка ситуації у нових освітніх умовах. На етапі часткової адаптації науковці відмічають нестійкий психоемоційний стан, нестабільність поведінки, пошук оптимальних форм пристосування до нових освітніх умов. При завершенні адаптації йде стабілізація психоемоційного стану, освоєння нових способів поведіння у нових освітніх умовах, напрацювання власної стратегії учбової діяльності [10,33].

Разом із адаптаційними процесами у цей віковий період суттєво прискорюється інтелектуальний і когнітивний розвиток дитини порівняно з молодшим шкільним віком. Відбуваються кількісні і якісні зміни. Серед кількісних змін Є.В. Подчасов, Л.М Цибух, Г.А. Цукерман відмічають те, що зростає кількість навчальних завдань, які він може виконати за урок, опрацювати більший обсяг тексту, зростає словниковий запас, тобто активне використання більшої кількості слів та граматичних категорій при усному та письмовому мовленні.

Якісні зміни стосуються вищих психічних функцій, їхнього дозрівання. Йдеться про психофізичну готовність і здатність молодшого підлітка

усвідомлено виконувати розумові операції: порівняння, класифікація, спостереження, аналіз, узагальнення та ін.[16-17, 30,31].

Якісні зміни стосуються і тих вищих психічних функцій, які відносяться до особистісної сфери – саморефлексія, самооцінка, самоствавлення. Одночасно з процесом формування самооцінки розгортається процес становлення Я-концепції особистості. Зв'язок самооцінки і Я-концепції сильний, оскільки самооцінка становить ядро Я-концепції [15,16.37].

Розуміння власних можливостей, самоствавлення формуються під сильним впливом тих, осіб, які є значущими для підлітка. Із цієї групи на другий план відходять вчителі й батьки. Г. Опанасюк, Т.Є. Сахацька. відмічають, що для молодшого підлітка референтною групою стають однолітки і підліткова субкультура в цілому, в якій затверджують правила поведіння у групі й поведінкові моделі, що детермінують особистісний розвиток молодшого підлітка [14, 26]. Отже, на адаптаційний процес впливає вихід на перший план інтимно-особистісного спілкування із однолітками, тоді як учбова діяльність поступається своєю впливовістю на психічний розвиток дитини.

С. Кузікова, А. Тетянчиков, вказують на як основні складові готовності до навчання в основній школі. Серед них більш високий рівень компонентів учбової діяльності у порівнянні з молодшим шкільним шкільними віком, успішне засвоєння навчальної програми. Важливий в руслі нашого дослідження поява більшої довільності пізнавальних процесів, рефлексивність та головне перехід на розумові операції, що відповідають понятійному мисленню у відповідних для віку формах [10, 27-29].

1.2 Розвиток розумових операцій як фактор успішної адаптації до умов навчання на другому рівні загальної освіти

Підвищення ефективності адаптації школярів до умов навчання в основній школі потребує подолання труднощів пізнавальної та учбової діяльності молодших школярів, зокрема розвитку розумових операцій. У дослідженні А.О. Тетянчиков виявлено, що у більшості учнів з недостатнім рівнем адаптованості виявлено досить низький рівень сформованості основних розумових операцій на понятійному рівні [27,28,29].

Необхідним етапом вивчення рівня адаптованості молодших підлітків до навчання в основній школі є чітке визначення показників цього процесу. У психолого-педагогічній літературі виділяють наступні критерії адаптованості п'ятикласників [27,28,29].

Таблиця 1.1

Таблиця критеріїв успішної адаптації до нової освітньої ситуації

	Критерій	Показники
1	Валеологічний	Рівень фізичного здоров'я дитини, її опірність стресу
2	Психологічний	структура навчальної мотивації, рівень тривожності, агресивності, дезадаптації
3	Соціально-психологічний	Міжособистісні відносини у класі, комфортність у школі, вихованість учня, задоволеність навчальним процесом
4	Інтелектуальний	Новий рівень понятійного мислення, довільність пізнавальних процесів, їх ефективність,

Недостатній рівень інтелектуального розвитку випускників початкової школи значно утруднює їх навчання в основній школі, адже інтелект є важливою умовою засвоєння навчального матеріалу. А.О.Тетянчиков

визначає, що школярі, у яких недостатньо розвинені розумові операції зазнають найбільших труднощів. Окрім того, учбова діяльність молодших підлітків з недостатньо розвиненими розумовими операціями має прогноз спотвореного перебігу на всіх наступних етапах навчання в середній школі.

Адаптація колишнього молодшого школяра до освітнього процесу ускладнюється тим, що тепер зі школярем працює не один вчитель або меншою мірою, вчитель музики, хореографії, малювання, а кілька педагогів - предметників. Чернега Н.С. підкреслює, що перехід на системне вивчення основ наук у формі навчальних предметів потребує на розвиток гнучкості мислення, сприйняття і поведінки учня переключатися з об'єктів живої природи на об'єкти неживої природи або символи [32].

У період молодшого підліткового віку, при переході від початкової до основної школи затребуваною стає здатність до самоорганізації. На рівні самоорганізації з одного боку, підліток природно прагне самостійності, а, з іншого боку, у нього не вистачає внутрішніх ресурсів і досвіду. Виникає незадоволення собою та іншими, що може спричинити появу внутрішніх і зовнішніх конфліктів [33].

В процесі адаптації на початку навчання в основній школі встановлюється різна ієрархія наведених вище критеріїв в єдиній адаптаційній системі. Однак є пріоритет інтелектуальної складової. Учень, який володіє достатнім інтелектуальним потенціалом і успішно його реалізує у навчальному процесі, зазвичай, має благополучний соціальний статус, перебуває у стані психологічного комфорту, без особливих утруднень засвоює більш складні інтелектуальні операції [1,4,9].

Отже, ефективною є стратегія інтенсивного розвитку інтелектуальних можливостей підлітка, створення умов для дозрівання потрібних психічних функцій. Учні, у яких загальні навчальні навички своєчасно досягають зрілих форм, впевнені у собі, проявляють інтелектуальну ініціативу, креативність, менш вразливі до критики, гнучко мислять і діють відповідно до ситуації. В цьому, власне, полягає сутність шкільної адаптації.

А. Татьянчиков зазначає, що ознаки дезадаптованості на початку навчання в основній школі проявляються через недоліки інтелектуального розвитку в початковій школі. У разі недостатньої сформованості розумових операцій у колишнього молодшого школяра на наступних етапах розвитку і навчання може виникати неправильне, помилкове освоєння оточуючої дійсності [27,28,29].

Негативна тенденція пояснюється тим, що у початкових класах учні звикають діяти за зразком, обмежуватися одним способом розв'язання задачі, орієнтуватися лише на одну правильну відповідь.

При вивченні шкільних страхів, самооцінки, ціннісних орієнтацій дітей М.А. Кузнєцов та К.О. Островська встановили, що учні з недостатньо сформованими інтелектуальними операціями не обирають нестандартні, більш складні задачі через страх помилитися і низький рівень домагань. Вони більш гостро переживають стрес на етапі контролю і оцінювання знань. [11, 15].

Отже, освітній процес за своїми характеристиками становить потужний стресогенний фактор. У результаті, учень уникає повноцінного включення в освітній процес, що перешкоджає формуванню потрібних розумових операцій. Зокрема, це негативно впливає на розвиток довільної пам'яті і довільної уваги. Учні важко запам'ятовувати і відтворювати тексти, особливо, де присутні символічні позначення, наукові терміни.

Недостатній обсяг довільної уваги не дозволяє освоїти повною мірою значення і смисли текстів, пригальмовується розвиток розумових операцій. Учень опирається лише на механічне запам'ятовування, неосмислене, короткотривале, несистемне [30,31].

Розумові операції - це система інтелектуальних дій, які спрямовані на об'єкт пізнання і перетворення цього об'єкту, формалізація отриманих даних (переведення їх на рівень формальної логіки, наукових понять, моделей, у тому числі. формул. Розумові операції є складовою, інструментарієм емпіричного і теоретичного мислення [20,21,27,28,39].

Перелік основних розумових операцій включає - аналіз, порівняння, класифікація, абстрагування, конкретизація, диференціація, узагальнення, моделювання, синтез, інтеграція та ін. В числі найперших, ще з дошкільного віку, освоюється порівняння. Інтелектуальна функція полягає у виявленні спільних і відмінних характеристик різних об'єктів на основі попередньо визначених критеріїв.

Цибух Л.М. визначає, що для молодшого підлітка уміння порівнювати краще формується із застосуванням порівняльної таблиці, де в різних стовпчиках і рядках фіксуються відповідні характеристики порівнюваних об'єктів. Порівняння спряжене з іншою розумовою функцією – класифікація. На основі виокремлених схожих і відмінних характеристик об'єкти поділяють на групи за спільною ознакою.

Наступний крок – аналіз властивостей кожної класифікаційної групи. Аналіз у загальному розумінні – це процес поділу цілісного об'єкту на умовні частини з метою глибокого вивчення кожної з них. У свою чергу, результати аналізу використовуються при використанні наступної розумової функції – синтез, коли відновлюється цілісність об'єкта [30]. Сенситивність до розвитку операції класифікації доведено в дослідженні С.В. Дорофєй [7]. Поряд з цим на новий рівень виходить уміння узагальнювати – знаходити спільну основу у різних фактів і явищ.

На рівні узагальнення підлітки пізнають закономірності і закони природи. Систематизація – найбільш складна розумова функція для підлітка операція, яка передбачає встановлення ієрархії компонентів системи, встановлення зв'язків між різними елементами, вивчення результатів їх спільної взаємодії у системі [24, 27].

Важливою проблемою адаптації молодших підлітків до специфіки навчання в основній школі виступає пошук технологій навчання учнів розумовим операціям. Саме індивідуальними відмінностями пояснюється різна ефективність опанування інтелектуальними діями та операціями.

В психології розвивального навчання доведено, що кращою умовою формування розумових операцій являється колективний діалог, засобами якого встановлюється обмін інформацією учасників діалогу на паритетних началах. Психолог або вчитель виконує роль фасилітатора, модератора або звичайного учасника діалогу [4].

Серед методів розвитку пріоритет слід віддавати створенню проблемної ситуації на психологічних заняттях. Саме колективний пошук способів розв'язання проблемного завдання підвищує інтелектуальну ініціативу, породжує емоційне зараження, що, у своїй сукупності, становить психологічну основу засвоєння різних розумових операцій.

З урахуванням вище наведених позицій молодші підлітки освоюють розумові операції, застосування яких в пізнавальному процесі дозволяє вивчати явища на теоретичному рівні. Існування зв'язку між успішністю опанування розумовими операціями і успішністю адаптації до навчального процесу в основній школі. Доцільними є спеціальні емпіричні дослідження молодших підлітків в контексті зони найближчого розвитку розумових операцій.

Висновки до розділу 1

Підлітковий вік це перший період в житті дитини коли вона переходить від дитинства до дорослішання. Розвиток в інтелектуальній сфері переходить на новий рівень. Молодший підлітковий вік охоплює період від 10-12 років який відповідає середньому шкільному віку , а саме 5-6 клас. Характерною ознакою є зміни, які відбуваються в когнітивному розвитку, а саме перехід до формально-логічного мислення та якісно новий ступінь розумових операцій. Розвиток мислення та перехід його на новий рівень розвитку значно полегшує навчання в середній школі та має велике значення в учбовій діяльності школярів. Адже перед підлітками постають нові більш складні завдання як в учбовій діяльності, зокрема опанувати наукові поняття з фундаментальних наук, зокрема біології фізики, хімії, історії. На відміну від уроків в початковій школі, де інформація була представлена у вигляді оповідань про природу, історію, на уроках біології, історії діти зустрічаються з науковими текстами. Сприймання та засвоєння таких текстів вимагає досить високого рівня учбової діяльності.

Вивчення нових предметів потребує оволодіння новими способами засвоєння знань та розвитку теоретичного мислення. Основним механізмом становлення теоретичного мислення стає вдосконалення логічних операцій

Опанування новими способами розв'язування пізнавальних завдань є кроком у розвитку мислення підлітка. Незадовільне вирішення завдань пізнавального розвитку призводить до дезадаптації молодших підлітків у процесі навчання, що в свою чергу, призводить до гальмування розумових операцій. Тому значна кількість учнів у яких спостерігається недостатній рівень адаптованості виявлено досить низький рівень сформованості розумових операцій на початку навчання в основній школі.

Не менш важливим для успішної адаптації молодших підлітків є сформованість та розвиток пізнавальних процесів таких як пам'ять, увага, а

також внутрішнього плану дій. Завдяки розвитку внутрішнього плану дій підліток здійснює пошук виконання завдань найзручнішим способом, що значно полегшує впоратись з тими вимогами які постають перед ними у 5-му класі з боку школи.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗУМОВИХ ОПЕРАЦІЙ У МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ ТА АПРОБАЦІЯ ПРОГРАМИ «УРОКІВ РОЗВИТКУ РОЗУМОВИХ ОПЕРАЦІЙ»

2.1 Обґрунтування програми комплексної психодіагностики сформованості розумових операцій.

Дослідження проводилося на базі Криворізької гімназії №130 протягом березня 2023 року. Загальна вибірка становила 30 учнів (хлопців - 14 осіб, дівчат - 16 осіб). До діагностичної роботи був залучений психолог закладу освіти.

Діагностичний комплекс включає наступні діагностичні засоби:

- Методика «Дослідження словесно-логічного мислення молодших (Е. Замбацявічене)

- Батарей тестів П.Я Кеєса в адаптації С. Коробко [8].

Коротка характеристика діагностичних методів подана далі у тексті.

1) *Методика «Дослідження словесно-логічного мислення молодших (Е. Замбацявічене)*

Україномовний варіант адаптований С. Коробко призначений для вивчення рівня словесно-логічного мислення, оцінюванню підлягають універсальні розумові операції Діагностика проводиться в режимі опитування із застосуванням чотирьох субтестів, які включають по 10 завдань (короткий варіант – по п'ять завдань). Діагностичний засіб призначений для молодших школярів і молодших підлітків.

Перший субтест «Закінчи речення. Яке слово підходить до запропонованої фрази?» дозволяє виявити рівень компетентності у диференціації ознак об'єктів (явищ) на суттєві і другорядні.

Другий субтест «Класифікація. Здатність до узагальнення» оцінює ступінь сформованості логічної дії, здатність до узагальнення і абстрагування за принципом «виключи зайвого».

Третій субтест «Умовивід за аналогією» орієнтований на вивчення здатності школяра будувати логічні умовиводи шляхом виконання завдань на встановлення зв'язків між поняттями.

Четвертий субтест призначений на вивчення рівня сформованості Нормативи оцінки методики наводяться в додатку А.

- *Батарея тестів П.Я. Кееса в адаптації С. Коробко*

Тестова батарея, що складається із низки інтелектуальних проб, що призначені оцінки різних аспектів когнітивної сфери та розумових дій: внутрішній план дій, просторове, словесно-логічне мислення, довільна увага. Завдяки діагностики можна визначити рівень готовності молодшого підлітка до самостійних інтелектуальних дій (за інструкцією). Узагальнено йдеться про рівень шкільної зрілості.

Тестова батарея містить п'ять субтестів, які можна проводити в індивідуальному і груповому режимі. Перший субтест дозволяє вимірювати рівень розумової працездатності (уважності). Другий субтест призначений для визначення рівня сформованості внутрішнього плану дій. Третій субтест призначений для вимірювання зорової опосередкованої пам'яті. Четвертий субтест вимірює рівень наочно-образного мислення. Пропонується серія малюнків, які треба упорядкувати за правилом. П'ятий субтест вимірює здібності до комбінування (Опис шкал та нормативів в додатку Б)

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження

У тексті поданий аналітичний матеріал за результатами комплексної діагностики.

1) *Методика «Дослідження словесно-логічного мислення молодших школярів (Е. Замбацявічене)*

Таблиця 2.1.

Дослідження словесно-логічного мислення молодших школярів

№ з/р	П.І.	стагь	Загальна усвідомленість	Класифікація	Узагальнення	Логіка	Бали	Рівень
1	Б В	Ч	24.8	23.3	5.4	18.7	71.5	Сер.
2	Б С	Ч	11.6	16.1	-	2.4	29.7	Н
3	Б К	Ч	26.0	21.2	22.4	18.4	88	В
4	Б А	Ч	27.0	19.8	17.1	10.5	74.4	Сер
5	Б М	Ч	14.9	16.2	14.8	11.9	57.8	Н.
6	В Д	Ч	22.6	23.5	19.8	18.4	84.3	В
7	Г Д	Ч	22.6	16.0	17.8	0	56.4	Н
8	Д А	Ч	26	26	20.2	20.9	83.3	В
9	З М	Ч	22.0	16.1	15.0	11.6	64.7	Н
10	К Ю	Ж	23.8	23.5	23.8	16.7	87.8	В
11	К А	Ж	22.6	23.3	14.6	20.6	81	В
12	К К	Ч	20.7	23.3	17.2	21.0	82.2	В
13	К А	Ж	26.0	21.1	17.2	16.3	80.6	В
14	К Д	Ч	20.5	24.3	10.9	10	65.7	Ср
15	К М	Ж	26.0	20.8	15.0	18.2	80	В
16	К Д	Ч	26.0	26.0	17.2	18.6	87.8	В
17	К.Ю	Ж	27.0	20.0	18.4	16.5	81.9	В
18	Л І	Ч	20.4	26.0	17.6	20.8	84.8	В
19	М.Д	Ж	22..6	22.1	12.4	8.8	65.9	Сер

Продовження таблиці 2.1								
20	О Д	Ч	26.0	20.6	17.4	11.8	75.8	Сер
21	П А	Ч	26.0	20.9	17.4	20.6	84	В
22	П А	Ж	20.0	18.3	14.0	13.6	66.9	Сер.
23	П.Р	Ж	27..4	20.0	19.4	16.0	82.8	В
24	Р А	Ч	20.0	18.6	18.0	7	63.6	Сер.
25	С А	Ж	22.6	26.0	14.9	18.7	82.2	В
26	С А	Ж	21.9	23.3	11.9	9.2	66.3	Сер.
27	С В	Ж	26.0	23.3	14.6	14.9	78.8	Сер.
28	С.С.	Ч	22.3	25.3	10.9	10.5	69,0	Сер
29	Т К	Ж	26.0	21.0	17.4	16.1	80.5	В
30	Я Д	Ч	10.7	18.5	10.4	0	28.9	Н
Середнє арифметичне значення			22,7	21,48	15,4	13,9	73,48	Сер
W - розмах			3,3	4,5	7,6	11,2		

Виходячи із сирих даних проведемо аналіз тенденцій у загальному результаті за методикою, так й за окремими субтестами. Важливими показниками є не стільки усереднені дані по за показниками високого, середнього та низького рівня, а розподіл середніх по субтестам, враховуючи показники розкиду результатів в групі.

За загальним результатом отримуємо таку картину:

- Високий рівень - 15 осіб (50%);
- Середній рівень – 10 осіб (33,3%);
- Низький рівень – 5 осіб (16, 7%) (див. рис. 2.1).

Порівняємо середні результати із критеріально-орієнтованим показником успішності за кожним субтестом (рис. 2.2)

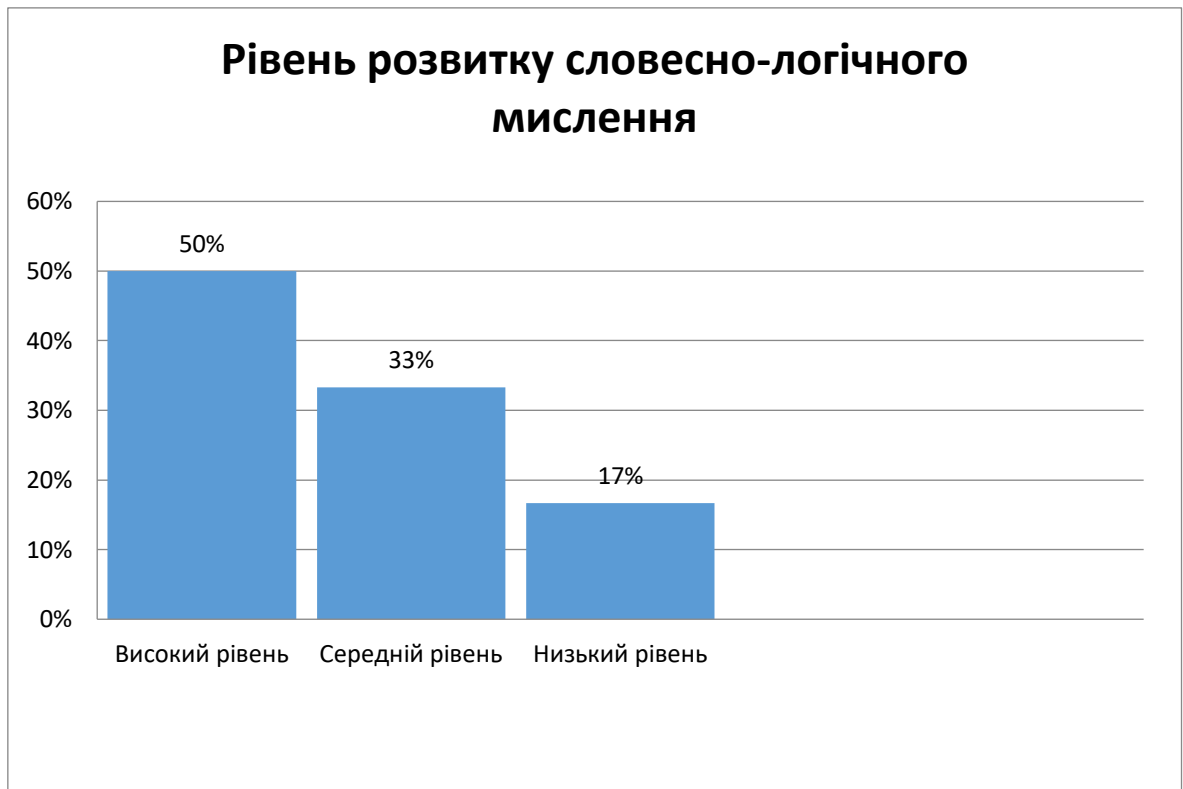

Рис 2.1 Результати рівня розвитку словесно-логічного мислення.

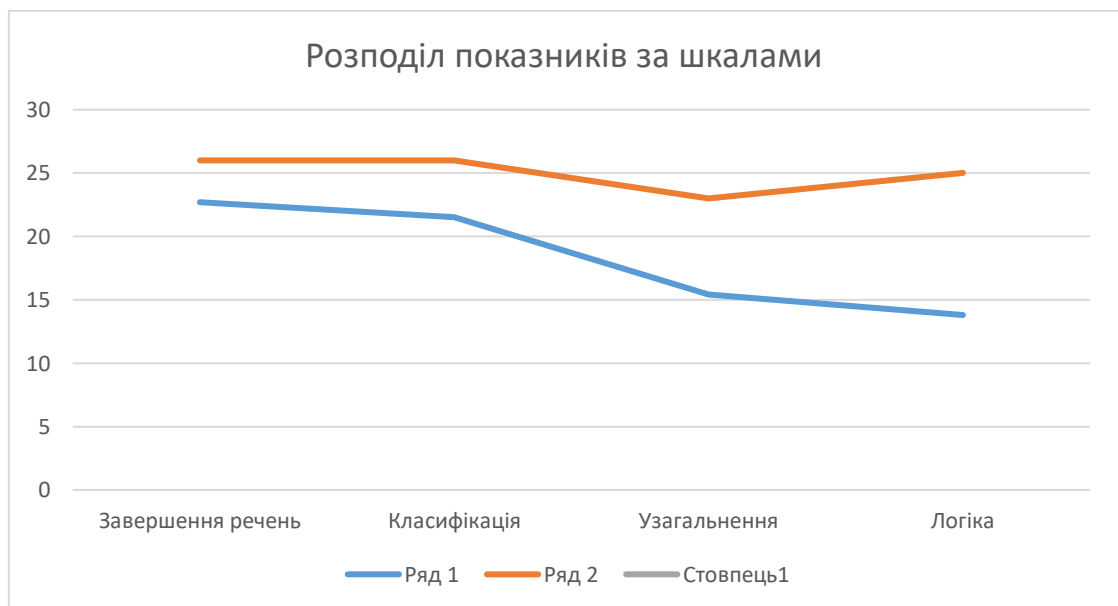

Рис.2.2 Розподіл усереднених значень виконання тесту по кожному показнику. Блакитним позначено показники випробуванним, а помаранчевим -норму.

Як бачимо, порівняння із нормативним показником показників свідчить, що найбільш наближені показники до норми за 1 субтестом, що свідчить про вміння диференціювати суттєві ознаки предметів або явищ від несуттєвих, другорядних. Як зазначає С. Коробко, «за результатами виконання деяких завдань субтесту можна скласти враження про запас знань досліджуваного» [8].

За операцією класифікації розходження із нормативом складає 4,5 бали. Найбільші розходження бачимо за розумовими операціями 3 та 4 субтестам, відповідно 7,6 балів та 11,2. Отже, відмічаємо недосконалість операції умовивід за аналогією, що визначає здатності школяра будувати логічні умовиводи на встановлення зв'язків між поняттями.

Розкид результатів від 5,4 до 23,8. Найгірший результат у порівнянні з критерійною нормою молодші підлітки продемонстрували за рівнем сформованості розумової операції «узагальнювати на рівні понять». Окрім того, саме за цією шкалою найбільший розкид результатів (від 0 до 21).

Загальний показник вказує на достатній рівень розвитку словесно-логічного мислення школярів: переважна більшість випробуваних сукупно підтвердили високий і середній рівень – 25 осіб (83, 3%). Низький рівень зафіксований у 5 осіб, що становить абсолютну меншість. З учнями які отримали низькі результати після виконання тесту по всім параметрам доцільною є додаткова робота психолога закладу освіти.

2) Батарея тестів П.Я. Кееса в адаптації С. Коробко

Результати тестування узагальнені у таблиці 2.2.

Аналогічно до попередньої тестової батареї, проведемо аналіз тенденцій у загальному результаті за методикою, так й за окремими субтестами. Важливими показниками є не стільки усереднені дані по за показниками високого, середнього та низького рівня, а розподіл середніх по субтестам, враховуючи показники розкиду результатів в групі.

Таблиця 2.2

Результати діагностики за методикою Кееса в адаптації С. Коробко

№ з/р	П.І.	стать	1	2	3	4	5	Рівень показників відносно групи	
1	Б В	Ч	75	7	9	13	6	2,3	Сер.
2	Б С	Ч	49	5	8	10	5	1,7	Н
3	Б К	Ч	89	10	18	23	12	4,3	В
4	Б А	Ч	81	8	11	15	7	2,7	Сер
5	Б М	Ч	53	5	9	9	8	1.3	Н
6	В Д	Ч	91	11	17	21	11	3.3	В
7	Г Д	Ч	45	4	7	9	6	1,6	Н
8	Д А	Ч	96	9	16	22	12	3,3	В
9	З М	Ч	69	8	14	19	11	2.7	Сер
10	К Ю	Ж	94	11	18	22	12	3,7	В
11	К А	Ж	88	9	16	20	14	3,7	В
12	К К	Ч	90	11	17	24	11	4,4	В
13	К А	Ж	96	9	15	21	14	4	В
14	К Д	Ч	64	8	11	14	7	2,4	Ср
15	К М	Ж	92	11	15	25	11	4,7	В
16	К Д	Ч	98	10	17	21	11	3,4	В
17	К.Ю	Ж	90	11	17	24	13	3,7	В
18	Л І	Ч	61	9	12	16	9	2,4	сер
19	М.Д	Ж	77	7	13	15	9	2,7	Сер
20	О Д	Ч	69	7	10	14	7	2,3	Сер
21	П А	Ч	91	11	19	24	11	4,4	В
22	П А	Ж	76	8	12	22	13	3,4	Сер.
23	П.Р	Ж	101	11	17	25	14	4,7	В
24	Р А	Ч	67	7	14	16	9	2,3	Сер.
25	С А	Ж	95	11	16	23	13	3.3	В
26	С А	Ж	60	6	11	16	9	3,3	Сер.
27	С В	Ж	62	9	15	17	13	2,7	Сер.
28	С.С.	Ч	79	9	16	21	13	2,7	Сер
29	Т К	Ж	72	8	13	22	11	3,7	Сер
30	Я Д	Ч	55	5	9	11	6	1,7	Н
Середне арифметичне значення		-	77,5	8,5	13,7	18,5	10,3	3,1	В
Помилка середнього		-	15,9	2,1	3,4	4,9	2,7	-	-
W - розмах				3,5	6,3	7,5	4,7		

Примітка 1-5 -номери субтестів згідно опису

За загальним результатом отримуємо таку картину (див. рис.2.3)

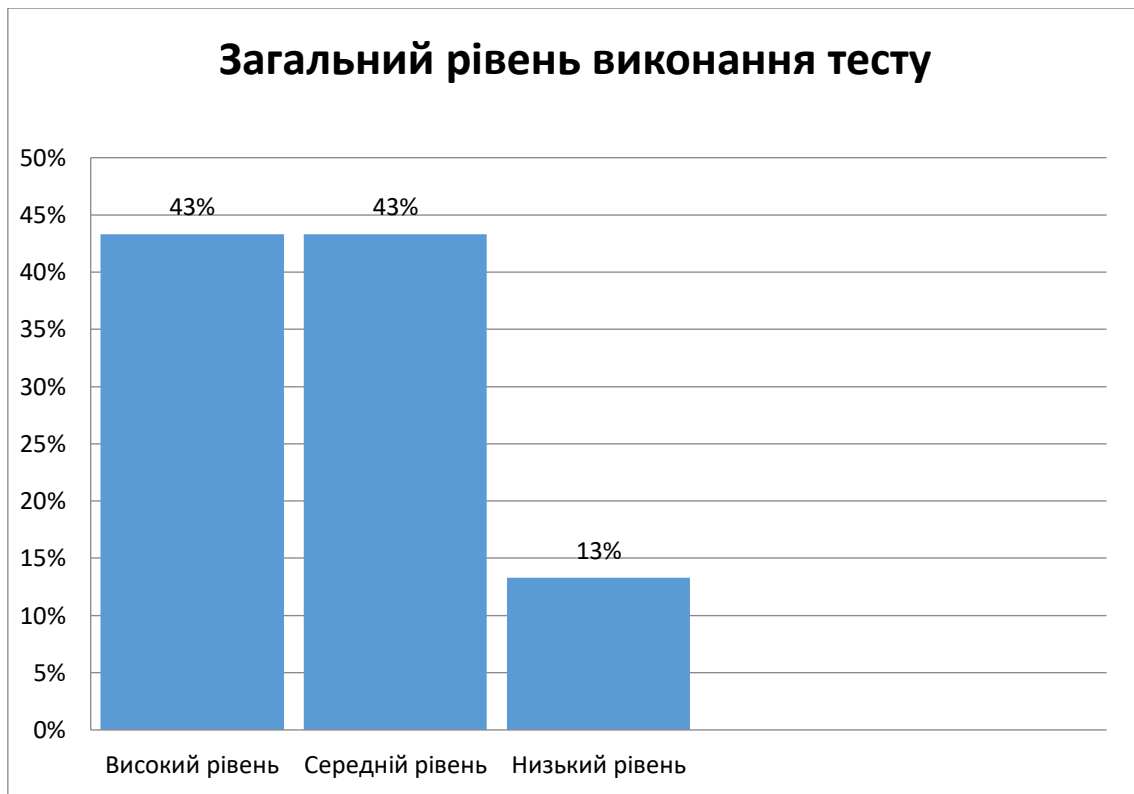

Рис 2.3 Результати загального рівня виконання тесту.

Результати діагностики наступні:

- Високий рівень – 13 осіб (43,3 %);
- Середній рівень – 13 осіб (43,3%);
- Низький рівень – 4 особи (13,3%).

Порівняємо середні результати із критеріально-орієнтованим показником успішності за кожним субтестом (див. рис. 2.4)

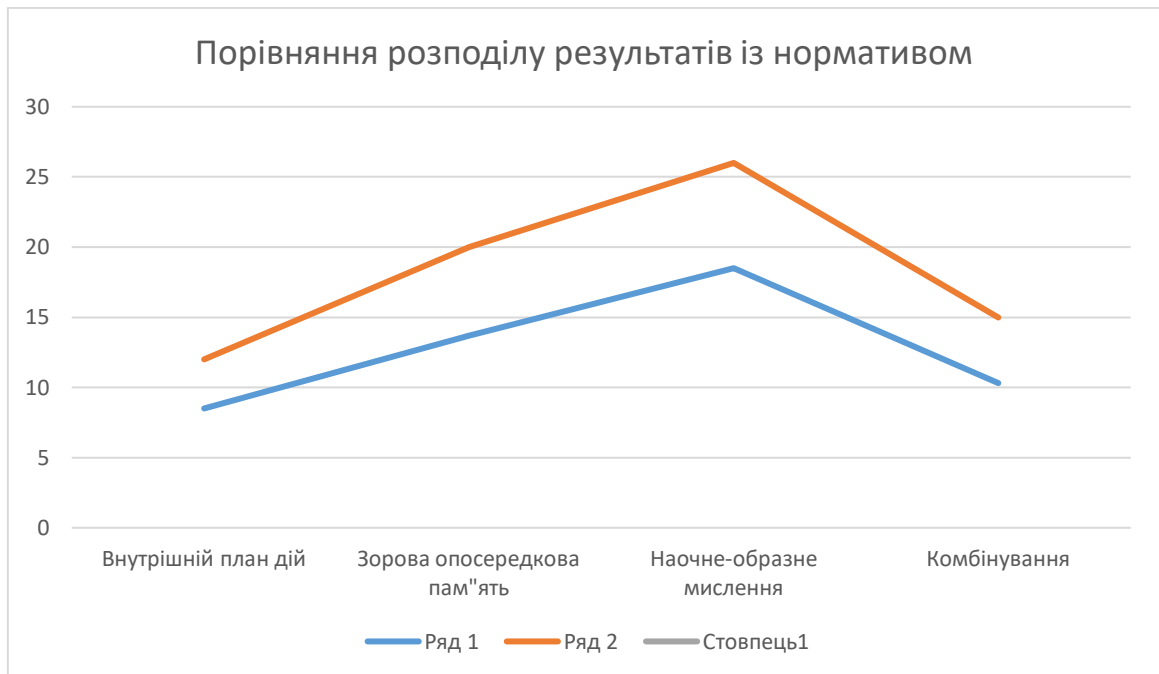

Рис 2.4 Середнє арифметичне показників виконання тесту по 2-5 субтестам. Блакитним позначено показники випробуванням, а помаранчевим - норму.

Аналіз результати середньоарифметичних показників виконання тесту по кожному субтесту доводить, що найкраще діти впорались із завданням на розумову працездатність. Показники розумових операцій, які визначають внутрішній план дій, якість зорової опосередкованої пам'яті, наочно - образне мислення, здібності до комбінування суттєво відрізняється від критерійного показника. В даних за всіма шкалами відзначається значна індивідуальна варіативність, про що свідчить показники розкиду відповідно по 2 субтесту 3,5 балів, по 3 субтесту 6,3 бали, по 4 субтесту 7,5 балів та по 5 субтесту 4,7 бали.

Загалом, результати комплексної діагностики підтвердили достатньо хороший рівень опанування розумовими операціями, проте більш цінним є аналіз розподілу даних у порівнянні з нормативним критерієм. Отже, виявлений фокус програми у напрямку по розвитку окремих операцій та розумових дій.

2.3. Програма занять з розвитку розумових операцій у молодших підлітків

У практичній психології обґрунтовані різноманітні програми когнітивного розвитку дітей і підлітків різного віку. Розроблено зміст, форми і методи формування розумових операцій у молодших підлітків, які розпочинають навчання в основній школі. Головна мета розвивальних заходів – сприяти адаптації підлітків до нових, більш складних умов навчання. Психологічне благополуччя молодшого підлітка у процесі шкільної адаптації знаходиться у сильному зв'язку з процесом розумового розвитку. Цей факт обґрунтований теоретично і перевірений емпіричним шляхом на великих вибірках. Пояснюється така залежність тим, що у школі основний вид діяльності – навчання.

Вибір форм роботи на таких заняттях базується на основі положень теорії і технології розвивального навчання. Найбільш ефективною є колективний діалог, коли в активній комунікації перебувають всі учасники групи. Дотримується принципи паритетності, толерантного ставлення до протилежних позицій і досвіду, критичного аналізу всіх висловлених позицій. Стосовно змісту роботи, то на передній план виходять завдання на розвиток логічного мислення і дивергентного, інтуїтивного мислення.

Програма розвиткових занять із становлення розумових операцій:

- стимулювання інтелектуальної активності школярів,
- оволодіння прийомами виконання розумових дій;
- вдосконалювати навички виконання логічних завдань за зразком (інструкцією);
- оволодіння способами розв'язання задач проблемно-пошукового характеру;
- формування вміння розв'язувати комбіновані завдання з використанням різних розумових операцій;
- розвиток рефлексії і саморефлексії;

- формування позитивних рис характеру (наполегливості, відповідальності, допитливості та ін.), необхідних для успішного когнітивного розвитку і адаптації до нових освітніх умов.

Доцільним є використання на розвиткових заняттях різного типу задач та встановлення їх певної послідовності. Починати з задач елементарних, де виконується 2 - 3 логічних кроки. Потім пропонувати задачі з більшою кількістю вхідних даних, яких вистачає для розв'язання задачі. Наступними є задачі з надлишковою кількістю даних, що передбачає вміння підлітка відкидати зайві дані і використовувати потрібний мінімум даних для розв'язання задачі. Доповнюється фонд завдань такими задачами у формулюванні яких, навпаки, не вистачає вхідних даних, що також підвищує складність застосування інтелектуальних операцій. Окремий блок задач прями і обернені, типові. Доповнюються такі задачі інтелектуальними іграми.

Програма пройшла апробацію Робота йшла в 5- му класі протягом 2022 - 2023 навчального року. У запропонованій розвитковій програмі використовувались: логічні завдання, ігри, розгадування загадок, мозковий штурм, обговорення результатів. Кожна зустріч проходила в малій групі (клас був поділений на 2 підгрупи).

Структура заняття

- початковий етап (вступ та вітання, створення позитивного емоційного фону);
- загальна частина з розвитку розумових дій та операцій;
- завершальний етап - підбиття підсумків заняття, обговорення результатів та труднощів які виникли під час виконання завдань.
- Структура та зміст програми представлений в таблиці 2.3

Таблиця 2.3

Структура розв'язкової програми

	№	Тема	Мета	Короткий зміст	Кількість годин
Вступ	1.	«Мій розум, моя сила»	Ознайомлення учнів з метою запропонованих занять та розвинути просторове мислення	1. Вступ. Вітання. Створення позитивного емоційного фону. 2. Вправа «Головоломки з паличками» 3. Вправа «План, карта» 4. Вправа «Будівельник і архітектор» 5. Вправа «Малюнки, які розмовляють» 6. Підсумок заняття. Обговорення результатів проведеної роботи.	2
Основний блок	2.	Прокачай своє мислення	Розвиток операції класифікації.	1. Вступ. Вітання. Створення позитивного емоційного фону. 2. Вправа «Класифікація геометричних фігур». 3. Вправа «Класифікація слів – поняття» 4. Вправа «Покажи що не підходить». 5. Вправа «Протилежності на картинках». 6. Підсумок заняття. Обговорення результатів проведеної роботи.	2
	3.	Прокачай своє мислення	Розвиток операції порівняння та причино - наслідкового мислення	1. Вступ. Вітання. Створення позитивного емоційного фону. 2. Вправа «Продовжити ряд зображень». 3. Вправа «Пошук відсутніх у ряду фігур». 4. Вправа «Пошук ознак відмінності однієї групи фігур від іншої». 5. Підсумок заняття. Обговорення результатів проведеної роботи.	2

Продовження таблиці 2.3				
4.	Прокачай своє мислення	Розвиток словесно – логічного мислення.	1. Вступ. Вітання. Створення позитивного емоційного фону 2. Вправа «Звуковий аналіз слів». 3. Вправа «Підбери слова». 4. Вправа «Складання розповіді за картинкою». 5. Вправа «Складання розповіді за серією картинок». 6. Підсумок заняття. Обговорення результатів проведеної роботи.	2
5.	Прокачай своє мислення	Розвиток словесно – логічного мислення.	1. Вступ. Вітання. Створення позитивного емоційного фону. 2. Вправа «Склади з букв слова». 3. Вправа «Встав у слова пропущені букви». 4. Вправа «Ланцюжок слів». 5. Вправа «Протилежності». 6. Підсумок заняття. Обговорення результатів проведеної роботи.	2
6	Прокачай своє мислення	Розвиток словесно – логічного мислення.	1. Вступ. Вітання. Створення позитивного емоційного фону. 2. Вправа «Весь алфавіт». 3. Вправа «Наскрізна буква». 4. Вправа «Нагору і вниз». 5. Вправа «Анаграми». 6. Підсумок заняття. Обговорення результатів проведеної роботи.	2
7	Прокачай своє мислення	Розвиток словесно – логічного мислення.	1. Вступ. Вітання. Створення позитивного емоційного фону. 2. Вправа «Проміжне слово». 3. Вправа «Виключення зайвого». 4. Вправа «Дивовижні перетворення». 5. Вправа «Зерно – резон». 6. Підсумок заняття. Обговорення результатів проведеної роботи.	2

Продовження таблиці 2.3					
	8	Прокачай своє мислення	Розвиток логіки при роботі з текстами	1. Вступ. Вітання. Створення позитивного емоційного фону. 1. Вправа «Пропущене слово». 2. Вправа «Гра букв». 3. Вправа «Тексти з прихованим словом». 4. Вправа «Скорочення розповіді». 5. Вправа «Перелік назв до розповіді» 6. Підсумок заняття. Обговорення результатів проведеної роботи.	2
	9	Прокачай своє мислення	Розвиток операцій мислення	1. Вступ. Вітання. Створення позитивного емоційного фону. 1. Вправа «Аналіз відношень понять» 2. Вправа «Узагальнення та обмеження». 3. Вправа «Пошук аналогів» 4. Вправа «Складання речень». 5. Вправа «Пошук загальних властивостей». 6. Підсумок заняття. Обговорення результатів проведеної роботи.	2
Завершальний блок	10	Прокачай своє мислення	Розвиток понятійного мислення. Аналіз результатів та труднощів за час проведення занять.	1. Вступ. Вітання. Створення позитивного емоційного фону. 2. Вправа «Визначення понять». 3. Вправа «Гілка понять». 3. Вправа «Система понять». 4. Вправа «Ланцюжок понять» 5. Вправа «Ключ до невідомого». Підсумок заняття. Обговорення результатів проведеної роботи.	2

2.4. Аналіз апробації розвіткової програми та її ефективності

Задля відстеження динаміки змін розвитку розумових операцій, нами була використано повторна діагностика на групі. Оскільки ми проводили уроки розвитку мислення з усім класом, то група порівнювалась сама із собою. Результати повторної діагностики порівнювались за – критерій Стьюдента (див. табл. 2.4-2.5)

Таблиця 2.4

Результати повторного дослідження за тестом Замбацявічене

Група	Констатувальний етап	Формувальний етап	t – критерій Стьюдента
	Ср. ариф значення	Ср.ариф значення	
Корекційна	73,48	75,1	2,076

Таблиця 2.5

Результати експериментального дослідження за повторною діагностикою тестів П.Я. Кеєса

Статистичні показники	Субтести									
	Уважність		Внутрішній план дій		Зорова опосередкована пам'ять		Наочно-образне мислення		Здібності до комбінування	
	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
$\bar{x}$	77,5	81,75	8,5	11,75	13,7	18,7	18,5	26,1	10,3	13,3
σ	15,9	12,7	2,1	1,35	3,4	2,57	4,9	4,17	2,7	2,27
t – критерій Стьюдента	2,076		2,091		2,021		2,027		1,964	

Примітка: 1 – констатувальний етап; 2 – контрольний етап.

$\bar{x}$ – середнє значення; σ – середнє квадратичне відхилення.

Порівнюючи результати діагностики в констатувальному та контрольному вимірюванні, встановлено статистично значущі відмінності ($p = 0,05$). Виходячи із цього можемо зробити висновок, що при цьому на контрольному етапі вони перевищують початкові показники. Даний факт вказує на те, що діти краще впорались із тестовими завданнями які були повторно запропоновані за формою Б. Отже, можемо стверджувати, що проведені уроки розвитку мислення (розумових операцій) дійсно мали я ефективний вплив на розвиток розумових операцій молодших підлітків. Але слід зазначити, що даний показник є граничним, а отже це значить, що при умові зміни структури програми, її ефективність може як підвищитись, так й не вплинути суттєво.

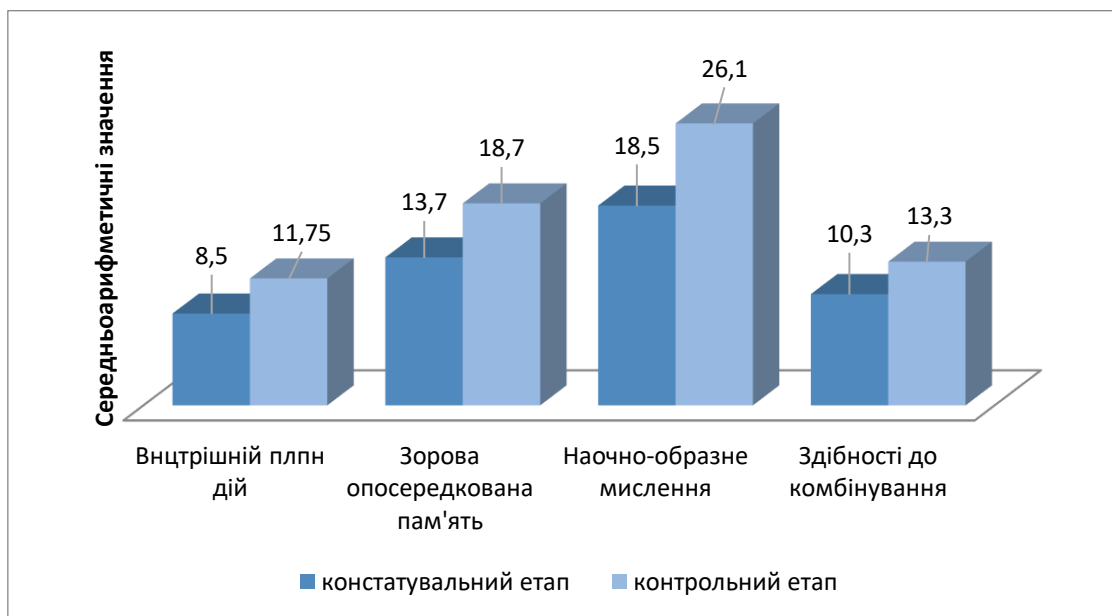

Рис 2.5 Динаміка змін показників виконання завдань по тесту П.Я. Кееса (субтести 2-5).

Згідно рис 2.5 ми бачимо, що по всім показникам відбулись позитивні зміни. До проведення корекційної програми середні показники за такими шкалами тестової батареї Кееса як «Внутрішній план дій» становив 8,5 балів; «Зорова опосередкована пам'ять» -13,7 балів; «Наочно-образне мислення» -

18,5 балів; «Здібності до комбінування» - 10,3 бали, а після повторної діагностики відповідно 11,75; 18,7; 26,1; 13,3. Найбільше виріс середній бал по 4 - субтесту (наочно-образне мислення), отже діти впорались з цим завданням найкраще, інші показники збільшились в середньому на однакову кількість балів.

Висновки до розділу 2

Комплексна психодіагностика діагностика була проведена за двома тестовими батареями, її результати були використані для створення розв'язкової програми – уроки розвитку мислення для 5 – го класу.

Дані методики охоплюють дослідження не тільки основних розумових операцій, а взагалі пізнавальної сфери на рівні розумової працездатності та опосередкованої пам'яті, а також сформованості внутрішнього плану дій.

Результати діагностики за методикою Е. Замбацявічене показали, що розвиток словесно-логічного мислення знаходиться на достатньо високому рівні, 83,3 % учнів отримали високий і середній рівні виконання тесту і лише 13,3 % виконали тест на низькому рівні. Порівнюючи середньоарифметичні показники виконання по кожному субтесту з нормативними показниками можна зробити висновок, що найкраще діти впорались з завданням на вміння диференціювати суттєві ознаки предметів або явищ від несуттєвих, другорядних, адже розкид результатів становить найменшу кількість балів з усіх показників 3,3. Найгірше діти впорались з завданням операції «узагальнення», адже за цією шкалою отримали найбільший розкид показників 11,2.

Результати діагностики за методикою Кееса показали, що найбільш наближені показники до норми, а отже кращий результат виконання завдання група отримала по 2 субтесту – внутрішній план дій, а найгірший результат за 4 субтесту – наочно-образного мислення, відповідно отримали показники розкиду 3,5 балів та 7,5 балів.

Загалом результати діагностики за 5 субтестами показали достатньо високий рівень їх виконання, 86,6 % виконали тест на високому і середньому рівнях.

Загальний результат комплексної діагностики показує на достатньо хороший рівень сформованості розумових операцій.

Для учнів 5- го класу була розроблена та проведена розвиткова програма, яка складається з 10 занять, метою якої є підвищення рівня розвитку розумових операцій, пізнавальної сфери та внутрішнього плану дій.

Програма розвитку розумових операцій вирішує одночасно дві задачі: адаптація молодших школярів до нових умов навчання і когнітивний розвиток.

Після закінчення розвиткової програми з учнями була проведена повторна комплексна психодіагностика за тими же методиками. Результати повторної діагностики показали, що діти значно краще впорались з запропонованими завданнями, ніж до проведення розвиткової програми. За методикою Е. Замбацявічене середньоарифметичні показники виконання тесту збільшився 73,48 балів до 75,1 балів. За методикою П.Я Кеєса середньоарифметичні показники також збільшились по всім 4 субтестам: внутрішній план дій з 8,5 балів до 11,75 балів ; зорова опосередкована пам'ять з 13,7 балів до 18,7 балів наочно-образне мислення з 18,5 балів до 26,1 балів; здібності до комбінування з 10,3 балів до 13,3 балів.

Визначивши рівень значущості, $p = 0,05$ для тестової діагностики, батарея тестів П.Я.Кеєса, було встановлено, що між результатами діагностики, на констатувальному та контрольному етапах є відмінності. Згідно статистичної значущості за критерієм Сьюдента, це означає, що запропонована нами розвиткова програма ефективна.

ВИСНОВКИ

1. Проведений теоретичний аналіз наукової літератури яка вивчає проблеми когнітивного розвитку та його вплив на процес адаптації молодших підлітків при переході до основної ланки школи.

Тема інтелектуального розвитку молодшого підлітка вивчалась такими науковцями як С. Гончаренко, С. Дорофей, Л. Кондратенко Є. Підчасова та ін. Вони вважали, що в цей період логічні операції стають доскональними.

Молодший підліток охоплює віковий період від 10-12 років на даному етапі суттєво прискорюється інтелектуальний і когнітивний розвиток дитини порівняно з молодшим шкільним віком. Відбуваються кількісні і якісні зміни. Серед кількісних змін Є.В. Подчасов, Л.М Цибух, Г.А. Цукерман відмічають те, що зростає кількість навчальних завдань, які він може виконати за урок, опрацювати більший обсяг тексту, зростає словниковий запас, тобто активне використання більшої кількості слів та граматичних категорій при усному та письмовому мовленні.

А.О. Тетянчиков в своїх наукових працях висвітлював особливості формування розумових операцій молодших підлітків під час навчання в основній школі. До основних розумових операцій відносяться такі процеси мислення: синтез, аналіз, класифікація, узагальнення. Нові умови навчання які постають перед підлітками, зокрема поява багатьох різних навчальних предметів, потребують достатнього розвитку вищезазначених операцій мислення.

Характерною ознакою когнітивного розвитку на даному етапі є перехід від наочно-образного до формально-логічного мислення. Розвиток мислення та перехід його на новий рівень розвитку значно полегшує навчання в середній школі та має велике значення в учбовій діяльності школярів.

Недостатній розвиток когнітивної сфери дитини може призвести до її дезадаптації в період навчання в 5-му класі. Проблеми дезадаптації були

досліджені такими науковцями як А.О. Тетянчиков, Є.В. Подчасов, Н.І. Петрович та ін.

2. Проведена комплексна психодіагностика молодших підлітків Криворізької гімназії №130. Дослідження проводилося протягом березня 2023 року. Загальна вибірка становила 30 учнів (хлопців - 14 осіб, дівчат - 16 осіб). Для діагностики обрано дві тестові батареї за авторствами Е. Замбацявічене та Кееса. За допомогою цих методик ми визначили загальний рівень розвитку розумових операцій, пізнавальної сфери (пам'ять, мислення) та внутрішнього плану дій.

Результати діагностики за першою методикою показали, що розвиток словесно-логічного мислення знаходиться на достатньо високому рівні, 83,3% учнів отримали високий і середній рівні виконання тесту і лише 13,3 % виконали тест на низькому рівні. Найкраще діти впорались з завданням на вміння диференціювати суттєві ознаки предметів або явищ від несуттєвих, другорядних, адже розкид результатів становить найменшу кількість балів з усіх показників 3,3. Найгірше діти впорались з завданням операції «узагальнення», адже за цією шкалою отримали найбільший розкид показників 11,2.

Результати діагностики за другою методикою показали, що найбільш наближені показники до норми, а отже кращий результат виконання завдання по 2 субтесту – внутрішній план дій, а найгірший результат за виконання 4 субтесту – наочно-образного мислення, відповідно отримали показники розкиду 3,5 балів та 7,5 балів. Загальний результат комплексної діагностики показує на достатньо високий рівень сформованості розумових операцій.

3. Для учнів 5- го класу була розроблена та проведена розвиткова програма, яка складається з 10 занять, метою програми є підвищення рівня розвитку розумових операцій, пізнавальної сфери та внутрішнього плану дій. Після проведення розвиткової програми нами була зроблена повторна діагностика за тими ж методиками які і використовували на початку нашого емпіричного

дослідження. Також нами була виконана апробація результатів повторної діагностики.

Результати апробації показали, що після проведення занять збільшились результати виконання завдань групою за обома методиками. Визначивши рівень значущості, $p = 0,05$ для тестової діагностики, батарея тестів П.Я.Кееса, було встановлено, що між результатами діагностики, на констатувальному та контрольному етапах є відмінності. Згідно статистичної значущості це означає, що запропонована нами розвиткова програма ефективна.

Проте ще залишається проблема сформованості когнітивної складової в досліджуваній нами групі підлітків. Тому доцільним є продовження застосування розвивальних психолого-педагогічних засобів для формування на більш високому рівні розумових операцій школярів. Особливо актуально це у тих дітей, які мають низькі показники виконання тестових завдань. Особливу увагу звернути на розвиток операцій «узагальнення», наочно-образного мислення та загальної усвідомленості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адаптація учнів 5 класу до середньої школи: консиліум // Психолог. 2007. № 35.– С. 15 – 17.
2. Белкіна О.В. Критичне мислення учнів початкових класів */Практична психологія та соціальна робота. 2005. №4. С. 37 – 42.*
3. Біла І.М. Дитяча творча конструкторологія як терапевтичний засіб. *Психологічна допомога дітям у кризових ситуаціях: методи і техніки.* Методичний посібник. Заг. ред. З.Г. Кісарчука. Київ. 2015. С. 171-185.
4. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітка : Монографія. К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2003. 340 с.
5. Готовність та адаптація дитини до школи / [упоряд. О. Главник, К. Главник], 2007. – 192 с.
6. Даценко Т. О. Психологічна підтримка дитини, яка переживає страх / *Вісник психології і педагогіки* [Електронний ресурс] : Збірник наук. праць. Пед. інститут Київського університету імені Б. Грінченка, Інститут психології і соціальної педагогіки Київського університету ім. Б. Грінченка. Випуск 9. Київ, 2012. Режим доступу до збірника : [http://www.psyh.kiev.ua/Збірник наук. праць. - Випуск 9](http://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук._праць._-_Випуск_9)
7. Дорофей С.В. Психологічні особливості формування здатності до логічної класифікації у молодших школярів [Текст] : [Монографія] / С.В. Дорофей. – Кам'янець-Подільський : [Медобори – 2006], 2010. – 143 с.
8. Застосування діагностичних мінімумів в діяльності працівників психологічної служби : [метод. рек.] / авт.-упор.: В. М. Горленко, В. Д. Острова, Н. В. Сосновенко, І. І. Ткачук ; за заг. ред. В. Г. Панка. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2018. 106с. Ресурс: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/minimumi.pdf>
9. Коробко С. Л. Нова українська школа: діагностична та корекційно-розвивальна робота з молодшими школярами : навчально-методичний посібник / С. Л. Коробко, О. І. Коробко. — Київ : Літера ЛТД, 2021. — 160 с.

10. Кузікова С. Б. Теорія і практика вікової психокорекції : Навчальний посібник. 2-ге видання, перероблене, доповнене. Суми : Університетська книга, 2020. 304 с
11. Кузнецов М.А. Шкільні страхи: Види, умови прояву та шляхи подолання. Харків: ХНПУ, 2012. 227 с.
12. Максименко С.Д. Адаптація дитини до школи: [збірник] / С.Д. Максименко та ін. (упоряд.). – К. : Мікрос-СВС, 2003. – 110 с.
13. Савчин М. В. Вікова психологія. Навчальний посібник. Київ: Академвидав. 2005
14. Опанасюк Г. Перебіг адаптації в дітей 1, 5 класів // Психолог. 2009. № 3 – 4. С. 10 – 11.
15. Островська К.О. Взаємозв'язок образу «Я», самооцінки і ціннісних орієнтацій молодших школярів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Островська Катерина Олексіївна. К., 2003. 196 с.
16. Підчасов Є.В. Динаміка психологічної адаптації особистості молодшого підлітка до навчання в основній школі : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Х., 2010. 245 с.
17. Підчасов Є.В. Психологічні особливості динаміки процесу адаптації в системі шкільного навчання / Є.В. Підчасов // *Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України* / За ред. академіка С.Д. Максименка. – К. : Міленіум, 2006. Вип. 30. С. 190 – 199.
18. Петрович Н.І. До середньої школи – без труднощів. Умови успішної адаптації у 5-му класі підчас переходу до сер. ланки // *Розкажіть онуку*. 2010.– № 4. С. 46 – 50.
19. Психологічне дослідження творчого потенціалу особистості : Монографія / авт. кол., наук. керівник В.О. Моляко. К. : Педагогічна думка, 2008. 208 с.
20. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів / [під кер. В.Б. Шапаря]. Х. : Прапор, 2009. 672 с.

21. Психологічна діагностика інтелекту, мислення, креативності дитини / [упоряд.: С. Максименко, Л. Кондратенко, О. Главник]. К. : Мікрос-СВС, 2013. 112 с.
22. Психологія особистості: Хрестоматія: Навч. посіб./ О.Б.Мельничук, Р.Ф.Пасічняк, Л.М.Вольнова та ін. Київ: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2009. 532 с.
23. Психодіагностика особистості підлітка: посібник із психологічної практики для студентів педагогічних і психологічних спеціальностей / За ред. О.Д. Кравченко, В.Ф. Моргуна – Полтава, 2008. – 118 с.
24. Психологічна діагностика особливостей когнітивного розвитку молодших школярів в умовах інформаційного суспільства [Текст] : монографія / [С. А. Гончаренко та ін.] ; за ред. С. А. Гончаренко, Л. О. Кондратенко ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. Київ ; Кіровоград : Імекс, 2014. 227 с.
25. Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці : Навчальний посібник, 2009. 575 с.
26. Сахацька Т.Є. Адаптація до шкільного життя: напрямки, проблеми та шляхи вирішення : Методичний посібник. – Х., 2008. – 70 с.
27. Татъянчиков А.О. Розумові операції в контексті адаптації учнів до навчання в основній школі : Методичні рекомендації педагогічним працівникам загальноосвітніх шкіл та практичним психологам. Слов'янськ : Видавництво Б.І. Маторіна, 2015. 114 с.
28. Татъянчиков А.О. Вивчення особливостей розумових операцій у зв'язку з адаптацією підлітків до навчання в основній школі / *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія.* – 2013. – Вип. 45, ч. I. – С. 235–242.
29. Татъянчиков А.О. Динаміка шкільної тривожності учнів на етапі переходу до навчання в основній школі // *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія Психологія.* 2013. № 1065. С. 156–160.

30. Цибух Л.М. Розвиток і корекція мисленнєвих операцій у дітей різного віку та статі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Л.М. Цибух. О., 2000. 16 с.
31. Цукерман Г.А. Переход из начальной школы в среднюю как психологическая проблема // *В. П.* 2001. № 5. С. 19 - 34.
32. Чернега Н.С. Розвиток логічного мислення учнів основної школи в процесі вивчення предметів природничо-математичного циклу : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09. Кіровоград, 2005. 225 с.
33. Якименко, А. С. (2013). Психологічні особливості соціально психологічної адаптації у середньому та старшому шкільному віці. Соціологія. Психологія. Соціальні комунікації : Збірка наукових праць студентів. Вип. 6.
34. Roese R.W. School as a context of early adolescents' academic and social-emotional development : A summary of research findings /R.W. Roese, J.S. Eccles, A.I. Sameroff // *The Elementary school journal*, 2000. – Vol. 100, Iss. 5. – P. 443 – 473.
35. Berk L. Child Development / L. Berk. – Allyn and Bacon. Boston, 2000. 656 p.
36. Wigfield A. Children's competence beliefs, achievement values and general self-esteem change across elementary and middle school / A. Wigfield, J. Eccles // *J. of Early Adolescence*. – 1994. – V. 14. – P. 107 – 138.
37. Eccles S., Robert W. Schools as Developmental Contexts During Adolescence Jacquelyne. Roeser First published: 15 February. 2011.
38. Feldman Robert S. Child Development. Pearson. 2012 . 524 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Стандартизована методика для визначення рівня розумового розвитку молодших школярів Е. Ф. Замбацявічене

Методику сконструйовано на основі деяких методик тесту структури інтелекту за Р. Амтхауером, який містить 9 субтестів для вимірювання мовленнєвих, математичних здібностей, просторової уяви та пам'яті. Розрахована на групове використання для дітей від 12 років і старших.

Для молодших школярів та підлітків розроблені 4 субтести, які складаються з 40 вербальних завдань, дібраних з урахуванням програмного матеріалу.

До складу I субтесту входять завдання, які пропонують досліджуваним диференціювати суттєві ознаки предметів або явищ від несуттєвих, другорядних. За результатами виконання деяких завдань субтесту можна скласти враження про запас знань досліджуваного / досліджуваної.

II субтест складається із завдань, що являють собою словесний варіант виключення «п'ятого зайвого». Дані, отримані з використання цієї методики, дають уявлення про володіння операціями узагальнення та абстрагування, про здатність досліджуваного(ної) виявляти суттєві ознаки предметів або явищ. III субтест — завдання на умовиводи за аналогією. Для їх виконання досліджуваному(ній) слід уміти встановлювати логічні зв'язки й відношення між поняттями. IV субтест спрямований на виявлення уміння узагальнювати (потрібно назвати поняття, що поєднує два слова, які входять у кожне завдання субтесту).

За кожне завдання отримують певну оцінку в балах, яка відбиває рівень його складності. Загальний результат за кожним субтестом визначають шляхом додавання балів за усіма 10 завданнями.

Оцінювання результатів

Оцінювання у балах за кожним завданням здійснюють шляхом додавання усіх правильних відповідей за даним субтестом. Максимальна кількість балів, яку може отримати школяр / школярка за виконання I–II субтестів, — по 26 балів, III — 23 бали, IV — 25 балів. Таким чином, загальна максимальна оцінка за всіма чотирма субтестами становить 100 балів.

Інтерпретування результатів:

100–80 балів — високий рівень розумового розвитку;

79–60 балів — середній рівень;

59–40 балів — недостатній (нижчий за середній) рівень розвитку;

39–20 — низький рівень розвитку;

менший за 20 балів — дуже низький рівень.

Додаток Б.

Тест Кееса: опис субтестів, рекомендації для їх виконання та аналізу результатів

Тест включає п'ять субтестів, які можна проводити в індивідуальному і груповому режимі. Перший субтест дозволяє вимірювати рівень розумової працездатності (уважності). Другий субтест призначений для визначення рівня сформованості внутрішнього плану дій. Дитина уявляє квадрат, який обертається на різний кут, і треба визначити, якої форми буде фігура всередині квадрату. За кожну правильну відповідь дитина отримує 1 бал, мінімальний результат – 12 балів.

Третій субтест призначений для вимірювання зорової опосередкованої пам'яті. На спеціальному бланку подано фігури у певному порядку, який треба запам'ятувати і відтворити. При оцінюванні враховується лише правильність виконання завдання, а не охайність. Максимальний бал -20.

Четвертий субтест вимірює рівень наочно-образного мислення. Пропонується серія малюнків, які треба упорядкувати за правилом. Максимальний бал -26.

П'ятий субтест вимірює здібності до комбінування. Дітям пропонується скласти квадрат спочатку з двох, потім з трьох, чотирьох і п'яти частин. За правильне складання фігури з двох частин нараховується 1 бал, з трьох частин – 3 бали, з чотирьох частин – 3 бали, з п'яти частин – 5 балів.

Завдання виконуються за такими тематичними серіями: «Робота у садку», «Поїздка у таксі», «Миття», «Риболовля», «Катання на санчатах». Максимальний бал -15.